

Христо Харитонов /Hristo Haritonov

ОБЩОТО И РАЗЛИЧНОТО В МОНЕТИТЕ НА ХРИСТИЯНСКИТЕ ХРАМОВЕ ОТ БЪЛГАРИЯ

Ähnlichkeiten und Unterschiede von Münzen in den christlichen Kirchen Bulgariens

Vom 17. bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts prägen die christlichen Kirchen in Bulgarien eigene Münzen. Dadurch werden ständige Einnahmen für den Unterhalt der Kirchen gewährleistet. Diese Einnahmen formieren sich aus dem Unterschied zwischen dem Produktions- und dem Nominalpreis der jeweiligen Münzen. Gleichzeitig erleichtern diese Münzen die Ware-Geld-Beziehungen zwischen den Kirchen. Die numismatische Analyse zeigt, dass die Kirchenmünzen untereinander sowohl Ähnlichkeiten als auch Unterschiede aufweisen. Eben diese Unterschiede sind Objekt der vorliegenden Forschung.

От XVII до началото на XX в. някои от християнските храмове в България секат собствени монети. Този факт е малко известен, а проучването на монетите е неоправдано игнорирана нумизматична тема.

ПРОБЛЕМЪТ

Проблемът за монетите на християнските храмове от България не е разработван целенасочено. Отделни негови страни, в други случаи фрагментарно, или пък в контекст, се срещат в изследователската литература, но по-скоро имат илюстративен характер. Изследванията могат да се преброят на пръстите на едната ръка. Дори в тези случаи проблемът остава неизяснен и е по-скоро сензационно откритие. Коментираният материал не се подлага на анализ и изводи. Не се интерпретира нумизматично. Прокрадва се дори изречено съмнение за нумизматичната природа на църковните монети. Колкото и да е близко родството им с имитативните, все пак при тях отликата е строго индивидуална. Те по принцип не имитират, а пресъздават строго индивидуална идея за парично приложение и нумизматични параметри. Особено аргументирана е тази им индивидуалност и отлика в сюжетен аспект. При всички наблюдавани случаи само в един има опит за имитация, но е художествено-творческа адаптация. И е прибягнато до такъв подход, за да се стигне

максимално близо до същността на вътрешнохрамовото приложение на монетата. Случаят е с монетите на храм „Св. Арх. Михаил” в Трявна.

Монетите на християнските храмове от България не са подлагани и на историческа интерпретация. Заменя се понякога единствено с причинно-следствен преглед.

ИСТОРИЧЕСКИЯТ КОНТЕКСТ

Прието е времето на XVII–XIX в. за изследването на църковните монети, защото до момента не са открити доказателствени данни за по-ранното им производство и употреба. Не е изключена възможността началният период на датировка да бъде променен и това да бъде принос в развитието на темата. Векът през който се появяват църковните монети (XVII в.) има важно значение за българската история. Това е времето, когато България, в края на XVII в. и началото на XVIII в., като част от Османската империя, се интегрира с европейската буржоазна цивилизация. Налице е икономическо и социално обновление на обществото и отношенията в него. Преобразуванията извеждат на преден план нови социални сили, с нов поглед към обществените отношения, но всичко това на основата на стопанското развитие. Особено отчетливо тези промени се изразяват в стоково-паричните отношения. Паричната система е като лакмус на икономическото състояние и обществените отношения. Повишеното производство довежда до активни търговски общувания. Ценообразуванията и плащанията стават значително по-прецизни. В един момент наличните монетни номинали не могат да отразят тази прецизност. Тогава именно идва идеята за църковното монетосечене.

Първоначално църковното монетосечене е вътрешнохрамово и не уврежда по никакъв начин финансови, фискални и прочее интереси на правителството. Оттук идва обяснението за толерантността към храмовото монетосечене. То не повторя образци на редовните парични знаци и не ги заменя. Инак църковните монети биха се приели за фалшификати, а спрямо фалшификаторите винаги, както и в този случай, тегнела опасността от строга законова санкция.

Трайното присъствие на църковните монети в материалния и духовния бит на християнската църковна община позволява без опасение те да се отнесат като самостоятелна група на българското монетно производство.

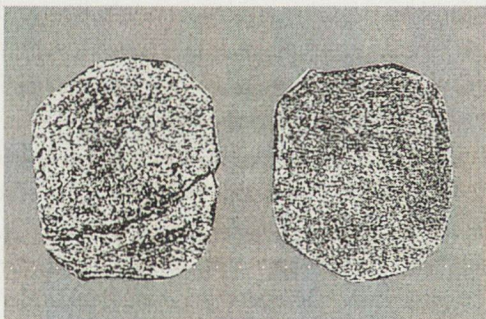
Особен интерес предизвиква използването на църковните монети за вторична функция. Тяхната природа трудно би се разбрала, ако не се изследват откъм този им аспект. Те са в контаминация със светогледа на българина-възрожденец и на българина от ново време. Църковните монети са в режим на удовлетворяване на конкретни потребности и са в паралелна употреба за отделните случаи с редовната платежна парична единица. Вторичната роля на църковните монети, както е и с редовните монети, се базира заедно с тях на християнската ценностна система и на тази основа се формира специфичното светогледно отношение към тяхната употреба.

ОБЕКТЪТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

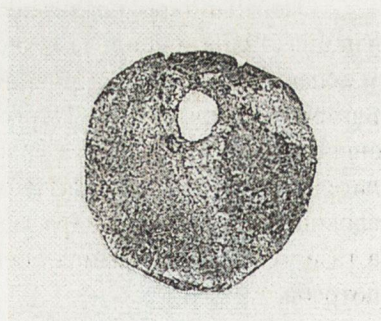
Така предложената тема предполага да е бил издирен и обобщен целият известен изходен монетен материал. Редом с директната информация от самите монети са потърсени разнообразни източници на сведения – археологически, нумизматични, етнографски, документални, литературни дори, тъй като няма обобщаващи изследвания по темата, както вече споменах. А и отделните разработки не са детайлни. Съществен момент в изследването на църковните монети е, че става на фона на монетното дело в цялост по нашите земи през XV–XIX в., въпреки че то също не е проучвано комплексно. Знанието в този аспект ще позволи да се формират по-правилно онези от изводите, които изясняват причините и конкретните поводи за организирането на всяко едно от храмовите монетосечения у нас. Те не са масово явление и е обозримо (двайсетина християнски храма с общ фонд от 751 монети).

За съпоставимост е привлечена друга моя разработка по употребата на монети в българската народна култура, в случая вторичната функция на църковните монети в празнично-обредната система, на обичая Харонов обол и в накита. Използвани са сведенията, натрупани в няколкогодишните ми изследвания, които не са били в научно обръщение. Става дума за данните, натрупани в личен проучвателски контакт с различни колекции и отделни притежания; теренни наблюдения на празници, обичаи, обреди и ритуали, в които е запазена употребата на монети, а в някои случаи и на църковни монети, но с реминисценции, имащи паралел с времето на XVII–XIX в.

Наложително е точно тук да представя някои изображения на църковни монети, за да илюстрирам сетивно представата за тях.

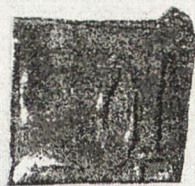
Обр. 1. – Монета на храм „Св. Димитър” в Арнауткьой. РИМ–Разград, инв. №42. Датировка: 1691–1810 г.

Обр. 2. – Монета на храм „Св. Димитър” в Арнауткьой. РИМ–Разград, инв. №52/7. Използвана за накит. Датировка: XIX в.

Обр. 3. – Монета на храм „Св. Петка” в Габрово. РИМ–Габрово, инв. №2674.
Датировка: 1704–1798 г.

Обр. 4. – Монета на храм „Св. Въведение Богородично”. ИМ–Панагюрище, инв. №48/27-б. Датировка: 1820–1878 г.

Обр. 5. – Монета на храм „Св. Пророк Илия” в Севлиево. ИМ–Севлиево, инв. №483/1. Датировка: 1834–1881 г.

Обр. 6. – Монета на храм „Св. Никола” в Разград. (Рисунка по Ан. Явашов).
Датировка: 1860–1866 г.

ОБЩОТО И РАЗЛИЧНОТО

Наличната и току-що изградената представа за монетите на християнските храмове в България позволява да се разкрие общото и различното между тях.

Известните на науката български църковни монети имат общи белези, но и индивидуални особености както на отделните монети, така и на отделните емисии от определено монетосечене, на монетосеченето на конкретния храм като цяло. Търся общото и различното между тях, защото така се открива възможност по-цялостно да се изгради характеристиката им, както и да се подпомогнат по-нататъшните изследвания по темата. Вярно е, че на този етап подобен анализ ще доведе до изводи и оценки, които ще бъдат валидни до времето, когато ще могат да се прибавят нови данни. Но тези нови данни ще дойдат от откриването и декларирането на нови и неизвестни до момента монети и монетни емисии.

Българските църковни монети се появяват в резултат на комплексни условия. Но две от тях излизат на преден план. Едното, да се осигури постоянен приход за издръжката на храма. Този приход идва от разликата в производствената цена и определената парична стойност на монетите. Така например се установява, че

търговишката църква „Успение на Пресвета Богородица” на 10.XI.1863 г. е получила приход от 180 гроша¹. Към това първо и основно условие, осигуряването на постоянен приход, се числи и належащата, неотложната нужда от средства при ново строителство на храм.

Второто основно условие се отнася до облекчаването на стоково-паричните отношения във вътрешнохрамовите разплащания. Тези две основни условия, за появата на църковното монетосечене, са общи. Други не се назовават в изворовата литература, а и причинно-следственият анализ не води до друго наблюдение и друг извод.

Главното предназначение на всички монети е да обслужват храмовия живот. Към него спада погребалният обичай, тъй като в околохрамовото пространство най-често се настанявал енорийският некропол. Налице са явления на междухрамово монетно обръщение. Двете шуменски църкви „Св. Три Светители” и „Св. Възнесение Господне” са го осъществявали². Макар и в редки случаи, но намерили прием на гражданския пазар, какъвто е примерът с тревненските, еленските и донякъде пирдопските монети³. Понякога се озовавали в отделните еснафи или в условията на приложението на обичаи и обреди, като примера с разградските монети⁴.

Няма изключение за което и да е храмово монетосечене по назоваването на неговия организатор. Принадлежало е винаги на инициативата на колективния орган на управление на храмовия живот – църковното настоятелство.

Църковното монетосечене се осъществява в селища с развити стопанство и търговия. Така че това е друг конкретен фактор, предопределил развитието на идеята за собствено храмово монетосечене. Това основание остава на пръв поглед скрито, но на общия фон на състоянието на българските селища то изпъква и се налага доминантно.

Не само в градските центрове се осъществява храмово монетосечене. Появява се дори в села, какъвто е примерът с Арнауткьой и Малко Габрово. Но отново тук се натъкваме на влиянието на стопанския фактор. В Арнауткьой например има развити няколко занаята. Същевременно селото води активна вътрешна и външна търговия. Всъщност то съперничи на големи за времето си градски центрове. Затова не е изненада, че в Арнауткьой има четири църкви. Едната от тях – „Св. Димитър”, е със собствено монетосечене. Засега няма данни дали и другите са го осъществявали. Така че когато се формира характеристиката на българското църковно монетосечене, несъмнено тя трябва да се основава на цитираните фактори (стопанството и търговията), създали условията за собствено църковно монетосечене.

Прилики и отлики има в технологичното производство на монетите. Два метода се използват. Единият, по-масовият, е чрез нарязването на монетните ядра с ножица за метал. Другият е с използването на замба. При единия вид се получават квадратни и правоъгълни монетни ядра, а при другия ядрата са кръгли. Общото при всички тях е, че изображенията им се правят със замба.

Няма друг показател в нумизматичната характеристика на църковните монети, който да е в такова голямо разнообразие, каквито са размерът и теглото на монетите. Трудно се откриват екземпляри с еднакви размери. Еднаквите са не повече от три-четири във всяка една от находките. По-голямо старание се открива сякаш в севлиевската находка. От размера се определя и теглото на църковните монети. Очаквано е разнообразието, и то е налице. Но и в двата нумизматични показателя все пак има някаква мярка. Общо взето те не са по-големи и по-тежки от монетите, които са в редовно парично обръщение. Това ще рече, че те са съпоставими и съотносими към характеристиката на всички останали монети. Не будят сетивно недоумение и не се затруднява боравенето с тях. Във формално отношение те са монети като останалите, но са и със своите специфични белези, които в момента се коментират. Ето и останалите.

Предпочитаният метал е медта. Следва го месингът. Общото при двата метала е, че те лесно, без затруднения могат да се доставят за производство и са сравнително евтини. Именно това е целта: от евтин метал да се приготвят монети, чиято парична стойност да е по-висока от производствената им цена. И другото, цветът на метала (медта) и металната сплав (месинга) са еднакви с цвета на монетите от правителствената парична система. Така се повишавало впечатлението за паричната природа на църковните монети.

Сюжетът на българските църковни монети не е твърде богат, независимо че типовото разнообразие е голямо. Използват се няколко сюжетни идеи посредством християнските символи. Това, което се вбива във възприятието, е, че всички символи са подчинени на сюжетната идея да се подчертае тяхната християнска същност. Обяснимо е в условията на чуждоземното владичество и административно-религиозното властничество на мохамеданството въобще. От друга страна, подчертава се отликата им от циркулиращите на пазара правителствени монети и чуждестранните, които имат платежност на нашия пазар.

За основен сюжет на църковните монети се използва християнският кръст. Той пак е в типологично разнообразие, но за всички е приет символ. Не е допуснато в нито едно монетосечене отклонение от християнската сюжетност. Извън коментара остават анепиграфните монети.

Не се откриват други производители, освен възможните посочени по-долу три групи. Едната група се съставлява от самите членове на църковното настоятелство. Втората, от епитроп с професионален опит. Третата, извън църковното настоятелство, който да обладава производствени възможности, най-често практикуващият някой от металообработващите занаяти. Но и в този производствен етап се е търсела възможността да се произведе продукция с ниска себестойност, в случая спестяването на парични разходи от наемен труд.

Общото при всички църковни монетосечения е, че те са предназначени преди всичко за вътрешнохрамова циркулация. Друг е въпросът за техния прием в народната култура и пазарните взаимоотношения. Но и в тези случаи не се откриват противопоставяния на допълнителната им функция. Затова в равностойна степен с редовните монети те са във вторична функция – обичайна, обредна, наkitна.

Обща е паричната им характеристика. Всички те са условна фракция на османската пара. Дори и в случаите, когато се създават кратни на църковната монета номинали, те не надвишават стойността на парата. Налице е фактът по развитието на паричната система на църковните монети. Създаването на фракции на основната медна или месингова църковна монета, както и на нейни кратни, е доказателство за наличието на тази система. До такова развитие са стигнали храмовите монетосечения в Севлиево, Габрово, Арнауткьой и други.

Прилики и отлики се откриват в наименованията на църковните монети. Общото за всички производители е, че те са „църковни (черковни) пари (монети)”. Техните специфични особености и индивидуалната им характеристика предопределили да приемат други лексикални наименования. В повечето от случаите те се основават на техните външни белези. По пътя на уподобяванията или сравненията се стига до формирането на наименованието им от страна на потребителите. Никъде обаче, засега, не се установява уподобяване с монети от редовния паричен поток. На практика изтъквана е и е възприета храмовата им индивидуалност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При по-нататъшен анализ на българските църковни монети могат да се установят още прилики и отлики между отделните храмови монетосечения, както и между отделните монети от различните емисии, но те имат по-второстепенно значение. В извод изречено, българските църковни монети със своите общи и различни страни в характеристиката си оформят в комплекс нов и неизследван в пълнота досега клон от българската нумизматика. В съдържанието на темата са кодирани и някои проблеми. Но това е в реда на нещата, особено когато се слага началото на нещо ново и неизвестно за изследователските възприятия. Независимо от това, настоящата тема е конкретен опит да се направи скромен влог в градежа на концептуалната система за историята и многообразието на българската нумизматика.

БЕЛЕЖКИ

¹ Кондика на Ескиджумайската църковна община 1818–1882 г. – НБКМ, БИА, София, Инв. №II А7713.

² Хараланов, В. Шуменските черковни монети. – Нумизматика, 1977, №3, с. 38.

³ Даскалов, Б. История на Тревненската черква „Св. Арх. Михаил”. Трявна, 1925, с. 30; Стоянов, М. Град Пирдоп в миналото и сега. София, 1941, с. 246.

⁴ Явашов, А. Разград. Неговото археологическо и историческо минало, ч. I, със 110 картини в текста. Читалище „Развитие”. София, 1930, 143–144.